

JURRIËN ROOD

FILM EN
FILOSOFIE

*beantwoorden
grote levensvragen*

NOORDBOEK FILOSOFIE

© 2024 Jurriën Rood | uitgeverij Noordboek

Omslagontwerp: Bart van den Tooren

Boekverzorging: Elgraphic

Omslagbeeld: Bart van den Tooren

ISBN 9789464712384

NUR 730,670

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Noordboek, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@noordboek.nl.

Noordboek is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.noordboek.nl

www.jurrienrood.nl

INHOUDSOPGAVE

Inleiding: De twee gidsen en de oude vragen 7

1. Is geld goed voor je? 17
2. Is seks echt zo belangrijk? 33
3. Is scholing (nog) wel nodig? 54
4. Hoe kan ik werkelijk van iemand houden? 71
5. Hoe word ik jaloezie de baas? 81
6. Wat is een goede openingszin? 101
7. Hoeveel vrijheid heb ik nodig? 115
8. Is het erg om alleen te zijn? 130
9. Is geluk voor mij weggelegd? 147
10. Waarom leven wij?
(inclusief: de zin van het leven) 167

De raadgevers voorbij 185

Noten 189

Belangrijkste literatuur 205

Dankwoord 207

INLEIDING

DE TWEE GIDSEN EN DE OUDE VRAGEN

‘Dat heb ik uit een film. Daar zijn films goed voor: om te leren hoe je moet leven en hoe je je bed moet opmaken.’

– La maman et la putain (1973)

Alexandre heet de jongensachtige hoofdpersoon, onzeker ziggend tussen twee vrouwen, van een beroemde zwart-witfilm uit de jaren zeventig van de vorige eeuw. *La maman et la Putain* vertelt op directe en eerlijke toon over relaties en seks van eind twintigers in Parijs – lang voordat zulke thematiek mode werd en tot een groot cliché zou worden uitgeknepen. Onopgesmukt en echt is ook de omgeving: eenvoudige woningen, een veelvoud aan cafés, de straat. En slaapkamers waar de matras soms gewoon op de grond ligt. Alexandre, gespeeld door de toen populaire acteur Jean-Pierre Léaud, zorgt voor een licht moment als hij zijn bed op onconventionele manier opmaakt: hij trekt de matras rechtop, wikkelt er een laken omheen en laat zich dan met matras en al op de grond vallen. Heeft-ie geleerd van een film, welke wordt er niet bij gezegd. Maar hoe hij moet leven, dat weet Alexandre nauwelijks.

En wisten wij het maar.

We kunnen het natuurlijk, net als hij, aan films gaan vragen. Films zijn goed om allerlei zaken van te ‘leren’. Hoe mensen praten, hoe ze kunnen reageren in diverse situaties, wat ze voor grappigs doen of waar ze compleet de fout ingaan, hoe ze kunnen liefhebben of kunnen haten. Film, speelfilm maar ook de

documentaire, wemelt van de levensvoorbeelden. Het moet een van de belangrijkste redenen zijn voor de immense populariteit van het medium.

Maar de vraag hoe je moet leven, is van een andere orde dan hoe je een bed opmaakt. Ze valt in het rijtje van grote vragen die iedereen zichzelf wel eens stelt, maar waar niet zo snel een antwoord op te vinden is en al helemaal geen algemeen geldig antwoord. Levensvragen, zoals: hoe kan ik gelukkig worden? Is geld het antwoord? Of liefde misschien? Waarom leven we eigenlijk? – uitmondend in het finale, overkoepelende ‘hoe moet ik leven’? Ze horen traditioneel tot het domein van de filosofie. Met de voorlaatste vraag houdt bijvoorbeeld de *metafysica* zich bezig, de laatstgenoemde is het thema van de *ethiek*, ofwel de zedenleer. Al in de vierde eeuw voor Christus schreef Aristoteles zo’n ethiek, die nog steeds bruikbaar is en volop gelezen wordt. Ook Spinoza’s *Ethica* uit de zeventiende eeuw is een alomvattend, en moeilijk, boek dat heel precies aangeeft hoe wij kunnen en zelfs zouden moeten leven. Maar Spinoza lezen, en begrijpen, neemt weken of zelfs maanden in beslag en vraagt veel concentratie. Net als veel andere filosofische geschriften, die zich elk op hun eigen manier aanbieden als raadgever. De filosofische weg is vaak langzaam en moeizaam.

Rond de levensvragen hangt dan ook een aura van grote complexiteit, of zelfs onbeantwoordbaarheid, zeker als ze in het algemeen gesteld worden. Dat ‘hangt er maar net van af’ wordt dan snel gezegd, dat is ‘voor iedereen anders’ en daarbij ‘spelen erg veel factoren een rol’. Deze vragen zijn als hoge bergtoppen die meestal aan het zicht onttrokken worden door een dikke laag wolken en mist. Er naar boven willen klimmen, is vragen om moeilijkheden. Toch is dat de opdracht die ik mezelf hier gesteld heb.

Een film bekijken duurt veel korter. Kunnen films de beantwoording niet beter overnemen? Films duiken al regelmatig op als illustratiemateriaal in raadgevende boeken en boekjes en ook in filosofische essays. Als we ze willen opvatten als autonoo-

me raadgevers op hetzelfde niveau als de filosofie is het voordeel duidelijk: ze zijn snel en aansprekend. Een film die hetzelfde vertelt, past beter in onze tijd.

Ja, als hij inderdaad hetzelfde vertelt, in zijn veel kortere tijdsbestek. En naar welke film uit het gigantische aanbod moeten we kijken? Daar komt bij dat films in de regel bedoeld zijn als stukjes *entertainment* die ons niet per se iets willen leren of adviseren, maar slechts een paar uur willen boeien ter afleiding van het dagelijks leven. Kan film überhaupt wel antwoord geven op een levensvraag? Speelfilms zijn producten van de fantasie, die vaak uitzonderlijke situaties als uitgangspunt hebben. Documentaires corrigeren dit beeld weer, maar het kan erg riskant zijn om films voor raadgevers over de werkelijkheid te houden. Zoals de politie van een Amerikaans stadje deed toen ze een uitzonderlijk geval van ontvoering en verkrachting dacht op te lossen met de film *Gone Girl* als model (zie de serie *American Nightmare*). En wie zou de eindeloze herhaling van dezelfde dag in *Groundhog Day* voor de realiteit aanzien? Maar als metafoor genomen, voor een repetitief en ongeïnteresseerd leven, krijgt die film juist weer een zeggingskracht die we op onszelf kunnen betrekken. Het lijkt dan haast een antwoord op de vraag hoe je niet moet leven, en dus ook hoe het wel moet.

Zo voorzien film en filosofie, ieder op hun eigen wijze, in waarheden over (delen van) het bestaan, en kennen ze ook allebei hun nadelen. Maar wat als we ze combineren? Als we ze samen gebruiken en elkaar laten aanvullen? Door ze tegen elkaar af te zetten, op elkaar te laten reageren en elkaar te laten corrigeren als in een permanente *second opinion*. Zodat oude, algemene en zogenaamd 'eeuwige' waarheden (filosofie) getoetst worden aan eigentijdse, specifieke vertellingen (film) die als hun moderne checklist fungeren. Dan gebruiken we hun beider voordelen zonder last te krijgen van de nadelen en is het alsof de theorie in gesprek komt met de praktijk.

Dat is hier de opzet. We laten deze twee verschillende we-

reldbescouwers samenwerken, als een wonderlijk team van berggidsen die, aan elkaar vastgebonden, samen de weg omhoog moeten wijzen. Juist de combinatie van hun verschillende uitgangspunten – oud en modern, ‘eeuwig’ en tijdsgebonden, theorie en praktijk – kan ons verder brengen op het pad omhoog in deze geduchte bergen. Waarna er altijd nog de wetenschap is, als derde instantie, en de eigen levenservaring als vierde, om gevonden antwoorden tegen af te wegen.

**

Ik heb een paar goede redenen om dit zo aan te pakken.

Film en filosofie zijn mijn beide beroepen, en grote liefdes. Ik was een erg jonge student op de Amsterdamse Filmacademie, verdiende daarna mijn brood als schrijver en regisseur in film en theater en schreef gedurende lange tijd stukken over film in een filmtijdschrift. In ruim vijftig jaar tijd heb ik meerdere duizenden films gezien en over elke film een klein stukje genoteerd, begonnen in een schoolschrift en eindigend in een Excel-bestand. Op latere leeftijd ben ik filosofie, officieel ‘wijsbegeerte’, gaan studeren. Na m’n afstuderen werkte ik als vrije ‘filosofische’ onderzoeker bij de Amsterdamse politie (ik maakte er ook films) en publiceerde een serie filosofische boeken. Mijn leven is diepgaand bepaald door dit duo.

Op m’n eerste Filmacademiefest raakte ik in gesprek met een van de docenten, die naast filmmaker ook filosoof bleek te zijn. Ik was verrast, mij leek dat toch ‘heel wat anders’. We hadden op de middelbare school destijds geen filosofie; het enige dat ik kende waren wat korte teksten van Kant die grote indruk op me gemaakt hadden. Maar de docent verzekerde me dat zijn beide bezigheden juist goed op elkaar aansloten. Ze hoorden eigenlijk bij elkaar, zei hij, zonder dat verder uit te leggen. Decennia later, toen ik in een vriendenkring aankondigde ‘iets heel anders te gaan doen’, namelijk filosofie studeren, moest een bevriend journaliste hartelijk lachen. ‘Dat is helemaal niets anders, dat is hetzelfde,’ zei ze.

Ze hadden gelijk, zo weet ik inmiddels, althans ten dele. Als bezigheid zijn deze twee ingrijpend anders: film maken is een naar buiten gekeerd circus, met veel mensen om je heen en duur, filosofie is eerder naar binnen gekeerd, vaak alleen uitgevoerd en goedkoop. Maar inhoudelijk bestaat er een grote overeenkomst: het zijn allebei brede ramen op de werkelijkheid, die veel kunnen omvatten. Filosofie kan zich werkelijk met alles bezighouden, zolang het maar in woorden te vatten is. Voor film moet het in beeld en geluid te vatten zijn, maar dat terrein is met de komst van CGI, *computer generated imagery*, ook eindeloos groot geworden. Film en filosofie kunnen zich beide over vrijwel elk aspect van het bestaan buigen – en doen dat ook. En komen, ieder op hun eigen manier, tevoorschijn met inzichten die waarheid of zelfs levenswijsheid bevatten. Daar is het hier om te doen.

Films, speelfilms net zo goed als documentaires, zijn meestal vast verbonden aan de tijd en plaats waarin ze spelen. Ze zijn *gesitueerd*, zou de filosofie zeggen. Dat is hun kracht en ook hun beperking. Vrijwel alle films vertellen, naast hun verhaal, ook iets over tijd en plaats waar ze vandaan komen. En niet alleen over de buitenkant: kleding, haardracht, straatbeeld, gebruiken. Filmverhalen zijn ook te zien als weerslag van wat er op een bepaald moment speelde, wat in de mode was, wat er moreel schuurde en knelde, wat pijn deed. Films functioneren dan als peilstokken die, in lokale grond gestoken, de signalen van sluimerende conflicten, woede, vreugde en frustratie opvangen en deze in een concreet verhaal over concrete personen vormgeven.

Filosofie komt van de andere kant. Ze probeert juist niet plaats- en tijdgebonden te zijn, dan wordt het sociologie of geschiedenis. Ze wil meer dan dat: regelmatigigheden ontdekken in het aardse bestaan en in het menselijk handelen en denken. Ze is (vaak) op zoek naar *universele* en *eeuwige* waarheden, en niet naar de *gesitueerde*. Of die daadwerkelijk gevonden kunnen worden, blijft de vraag, maar de inzet is er: het opsporen van al-

gemene regels, via een onderzoek van verschijnselen uit de werkelijkheid met behulp van het denken en de logica. Filosofie ziet zaken aan de oppervlakte en wil tonen wat daaronder verborgen ligt. 'Eigenlijk' is een kenmerkend filosofisch woord: 'Dit, wat we allemaal kennen, is eigenlijk dát.' Vergeleken met de lokale peilstokken van film lijkt filosofie meer op een brede uitgraving, een blootleggen en aan het licht brengen van fundamenten en structuren. Als het lukt, want lang niet iedere filosofie is succesvol in deze blootlegging.

Beide ramen op de werkelijkheid hebben hun eigen perspectief, ze zijn als sensoren die elkaar kunnen aanvullen. Samen vormen ze een merkwaardig soort bril, alsof je het fotografische beeld combineert met een röntgen- of MRI-opname. Of beter: de buiten- met de binnenkant, de beschouwing van fenomenen met de ervaring zelf, het begrijpen met het voelen. Juist deze combinatie van kwaliteiten kan tot nieuwe inzichten leiden. Het voordeel is dat het antwoord dat eruit voortkomt, als er een antwoord uit komt, geen pure theorie is en ook geen pure praktijk. Zei de filosoof Kant niet dat 'theorie zonder praktijk leeg is' en 'praktijk zonder theorie blind'? Hier is de kans om ziende en betekenisvol te zijn.

En als we deze twee 'wijzen' toch samen hebben, laten we ze dan meteen loslaten op de grote vragen. Want juist daar, rond die mistige bergtoppen, zijn de nodige aangenomen waarheden in omloop die een *shortcut* naar de top beloven: 'Geld is zeker niet goed voor je', 'geluk is vluchtig', of 'vrijheid gaat boven alles', om maar een paar populaire opvattingen te noemen. Het is hoog tijd om deze 'aangenomen paden' kritisch te bekijken en ze een *update* te geven. Want bruikbare antwoorden, of pogingen daartoe, kunnen we goed gebruiken.

Kan dat dan, kunnen we die wel geven? Het postmodernisme heeft ons toch geleerd dat het eenduidige antwoord eigenlijk onhoudbaar is, net als eenduidigheid in 'waarheid' of 'moraal'. Er bestaat toch slechts een veelheid aan perspectieven,

met alle meerduidigheid en relativisme tot gevolg. En sterker, inmiddels lijkt de postmoderne diffuusheid ingehaald door een digitaal-technologische verwarring met nog grotere consequenties. We worden zozeer overstroomd met informatie dat we alleen nog maar bomen zien, en daarbij dreigt het onmogelijk te worden om echte informatie te onderscheiden van valse, of kunstmatig gegenereerde. Zo'n landschap van informatieve overvloed en morele onduidelijkheid moet wel leiden tot een houding van besluiteloosheid, gevolgd door uitzicht- en machteloosheid.

Juist daarom is het tijd om ons hieruit te bevrijden. We hebben eigentijdse antwoorden nodig, zo goed als we waarheid en wijsheid nodig hebben. Zeker ook bij de vraag van Alexandre. En niet alleen als weerwoord tegen ouderwetse opvattingen die zich bij alle complexiteit brutaalweg naar voren dringen. We zijn het eigenlijk aan onszelf en onze beschaving verplicht om op heldere, moderne manier te formuleren waar wij staan en hoe we ervoor staan. We zijn het verplicht aan alle jongeren die erin geboren worden, en aan alle nieuwkomers die vanuit andere achtergronden erin terechtkomen – en ook wel eens willen weten waar ze aan toe zijn. In een wereld die ongeveer per week complexer en meer door technologie gestuurd wordt, hebben we ankers nodig, menselijke ankers. We snakken er zelfs naar. Getuige ook het enorme aanbod aan en de grote populariteit van moderne cursussen in levenskunst, zingeving en levensinvulling, al dan niet gekoppeld aan vormen van therapie, en begeleid door een ontzagwekkende stapel aan (zelf-)hulpboeken. Alle willen ze antwoord geven op de Alexandre-vraag: 'Hoe je moet leven.'

Dit boek zou je ook een soort zelfhulpboek kunnen noemen (elk boek is een zelfhulpboek), maar dan wel vanuit een compleet andere invalshoek. Hier is geen sprake van esoterie of religie, spiritualiteit of therapie, en evenmin ligt er een van tevoren vastliggende leer aan ten grondslag. Het gaat om een nuchter en seculier onderzoek van het bestaan in de wereld zoals wij die

kennen. Precies dat is het voordeel van film en filosofie als gidsen, dat ze strikt *seculier* kunnen worden toegepast en daarmee aansluiten bij onze vergaand ongelovige tijd. Het idee is dat met de nuchtere wapens van beschouwing en beleving, van theorie én praktijk, wegen naar eigentijdse antwoorden gevonden kunnen worden. In de wetenschap dat vele perspectieven voorhanden zijn, door twee ervan te combineren: de ernst van filosofie met de frivoliteit en sensualiteit van films. In feite is dit een serie essays om dat uit te proberen en te kijken hoe ver je met deze twee gidsen kunt komen, als een testcase voor de wijsheid van dit aardse duo. En als uit deze bergverkenningen en -beklimmingen toch een leer tevoorschijn komt, dan is het er een van vertrouwen in onszelf, in empirie, ratio en ervaring.

**

Wat volgt, is geen geschiedenis van de filosofie en ook geen Top 20 van de cinema. Het is een nieuwe, lichte benadering van een verzameling vragen waar we doorgaans moeilijk tegenaan kijken. Aan elk van deze vragen kan je een dikke wetenschappelijke studie wijden en dit boek heeft niet de pretentie die studies te kunnen vervangen. Het biedt ook geen overzicht van wat alle filosofie door de eeuwen heen over een bepaald vraagstuk beweerd heeft, noch van alle films die beschikbaar zijn over dat thema. Het is een persoonlijke keuze, die probeert om de grootste clichés en de al te bekende wegen te vermijden. De uitgekozen films zijn daarom vaak niet degene met het grootste publiekssucces, maar vallen eerder in de hoek van de 'auteursfilm', hoewel ook de eerdergenoemde categorie goed vertegenwoordigd is. Veelal gaat het om originele scenario's, waarin de filmmakers/scenaristen hun eigen visie uitspreken. Aan de filosofische kant is evenmin als standaard gekozen voor de bekendste namen, maar voor een mix van oud en nieuw, bekend en onbekend. Wat bij de keuze van beide raadgevers steeds vooropstaat, is hun eigenzinnigheid en hun he-

dendaagse bruikbaarheid. (Alle films en filosofische boeken of passages die ter sprake komen, worden gespecificeerd in de noten, opgenomen aan het eind van het boek.)

De gepresenteerde antwoorden zijn niet de enig mogelijke. Ze zijn ook niet de weerslag van een democratische stemming, waarbij een meerderheid de doorslag geeft. De pretentie is niet om universele waarheden te ontdekken maar bruikbare, eigentijdse antwoorden die geldig zijn voor onze tijd en leefomgeving. Het gaat om een tocht, waarbij nu eens de ene gids, dan weer de andere vooroploopt en ze elkaar door hun concurrentie stimuleren en voortduwen, om zich ondanks belemmeringen een weg te banen. Het resultaat is die weg, ontwikkeld vanuit het dubbele perspectief van de Film Filosofie-bril.

(Eén waarschuwing is wel op zijn plaats: dit boek wemelt van de *spoilers*. Om films op deze manier te kunnen gebruiken, als verhalenvertellers en richtingwijzers, moeten die verhalen ook naverteld worden, soms tot aan hun einde. Daarmee wordt het nodige verraden van hun inhoud, overigens net als bij het filosofische werk. Maar er blijft altijd nog genoeg over: elke film is rijker dan zijn eigen conclusie, ook weer net als filosofie. Het loont altijd om het werk zelf te bekijken, ook al is bekend hoe het afloopt.)

De bedoeling is dat die bril nieuwe inzichten verschaft. Zo dat ooit, in een film uit de toekomst over grote somberheid en diepe relatieproblemen (die zijn van alle tijden), een jonge vrouw opgewekt zal zeggen: 'Maar alle levensvragen zijn toch gewoon te beantwoorden, met hulp van film en filosofie. Dat heb ik uit een boek.'